

Les restes humanes gravetianes de Mollet III. Identificació i descoberta de les restes d'*Homo sapiens* més antigues de Catalunya

Isaac Ruffí, Neus Coromina, Joaquim Soler, Alba Solés i Bibiana Agustí

Resum:

L'any 1972 Josep Maria Corominas va iniciar les excavacions a la cova de Mollet III (Serinyà, Pla de l'Estany), fet que va revelar una cronologia des del bronze antic fins al paleolític mitjà. Com a fet destacable, es va poder recuperar un nombre elevat d'ornaments terrestres i marins propis del paleolític superior i també un crani humà. La troballa, però, no la va acceptar la comunitat científica i va caure en oblit fins que, recentment, una datació directa ha confirmat que es tracta de la resta d'*Homo sapiens* més antiga de Catalunya. Aquesta identificació va motivar la represa de les intervencions a Mollet III l'any 2013, les quals han permès recuperar més restes d'edat gravetiana i endinsar-nos en les pràctiques funeràries del paleolític superior antic.

Paraules clau: Mollet III, paleolític superior, ritual funerari, gravetià, ornamentació.

Situació geogràfica i geològica

La cova de Mollet III és un jaciment del municipi de Serinyà situat al paratge del Reclau (figura 1). Les coves del Reclau són un conjunt d'unes 14 cavitats que estan emmarcades en una terrassa de toves calcàries d'uns 300 m N-S per uns 50 m E-W. Les cavitats principals són les coves de l'Arbreda, del Reclau Viver i d'en Pau. Més modestes, però que també han aportat una quantitat considerable de materials, són les coves de Mollet, de Mollet III, de l'Arbreda II i del Cau del Roure. A més, s'hi ha d'afegir una sèrie de petits forats estèrils o molt pobres, com ara Mollet II, Mollet IV, Mollet V, Cau d'en Costa, Cova Estreta, Cau d'en Codony i Abric Genover (Canal i Soler, 1976; Soler, Maroto i Ramió, 2001). El conjunt patrimonial del Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà va ser elevat a la categoria de Bé Cultural d'Interès Nacional per la Generalitat de Catalunya al 2008.

Serinyà se situa al marc geomorfològic de la conca lacustre plioquaternària de Banyoles-Besalú. Més concretament, està a l'oest del pla d'Usall, una plana estructural d'origen lacustre d'uns 5 km N-S i 3 km E-W que limita al nord amb el riu Fluvià, al sud amb la cubeta lacustre de Banyoles, a l'oest amb els relleus de la serra-

lada transversal catalana i a l'est amb una sèrie de monticles que formen els límits occidentals de la depressió de l'Empordà (Maroto, 2014).

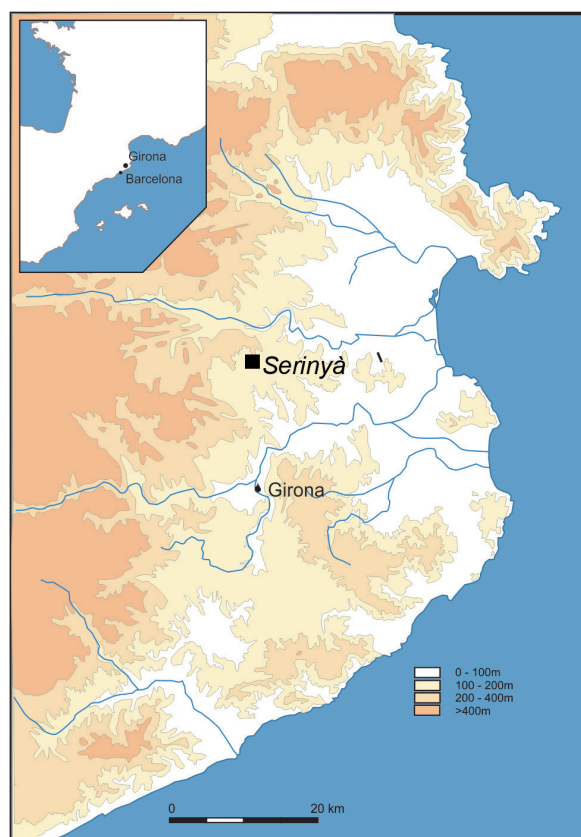

Figura 1. Mapa de situació geogràfica.

Segons Ramon Julià (1980), les toves calcàries de la Formació Reixach constitueixen dipòsits carbonàtics propis d'ambients fluvials o de font, tant a la secció del Mas Grill com a la secció de la Bora Gran. El membre Serinyà posseeix, a la mateixa zona del poble de Serinyà, unes fàcies de toves calcàries de cascada conegudes com a *tufa falls*, que al perfil de la Bora Gran estan inclinades sobre el Ser, adjacent a la terrassa superior d'aquest curs fluvial. A la zona sud de la població, a les coves del Reclau, les cavitats internes assoleixen un gran desenvolupament. Un dels casos més extrems és la cova de l'Arbreda, on se superen els 12 m de desnivell (Soler i Soler, 2016). L'origen dels dipòsits de toves de cascada es relaciona amb la migració dels fluxos d'aigua procedents de les surgències del pla d'Usall. De fet, la riera actual del Serinyadell o torrent de Serinyà, s'alimenta, entre d'altres, de l'aigua de les surgències del sistema lacustre d'Usall-Espolla, que funcionen de manera intermitent.

Les fàcies de cascades en un marge permanent modificat pels processos d'erosió i la migració del flux hidrodinàmic determinen la coalescència de diverses morfologies deposicionals i erosives (Brusi [et al.], 2005). En condicions humides i càlides, aquest sistema podria haver funcionat de manera gairebé contínua,

i el creixement progressiu frontal i descendent de les toves va crear cavitats de dimensions i geometria variables. El cas de Mollet III bé podria ser el d'una galeria d'eix perpendicular al sentit del creixement del conjunt calcari, és a dir, nord-sud, totalment o parcialment tancada a la part frontal (oest), i accessible lateralment (figura 2). L'enfonsament del sostre de la cova no es va produir en condicions d'activitat del sistema de cascades, atès que el dipòsit de blocs que s'hi associa té una matriu argilosa. Tot i que no es pot descartar que el col·lapse del sostre de la cavitat fos només conseqüència d'activitat sísmica o d'altres factors desencadenants, el més probable és que estigui associat a un esllavissament del dipòsit de toves (Roqué, 2017).

Les datacions radiomètriques practicades a les coves de l'Arbreda i Mollet assenyalen un rang de construcció mínima coneguda que abasta una part del pleistocè mitjà final, d'uns c. 219.000 BP (OIS-7) a uns c. 133.000 BP (OIS-6) (Ajaja, 1994; Maroto [et al.], 2012).

A partir d'aquest moment del pleistocè mitjà trobem ocupacions, d'una manera diferent segons cada jaciment, per part de comunitats humanes neandertalianes, i més tard, d'humans moderns, alternades sempre amb els usos que altres animals van fer de les coves (Soler [et al.], 2014).

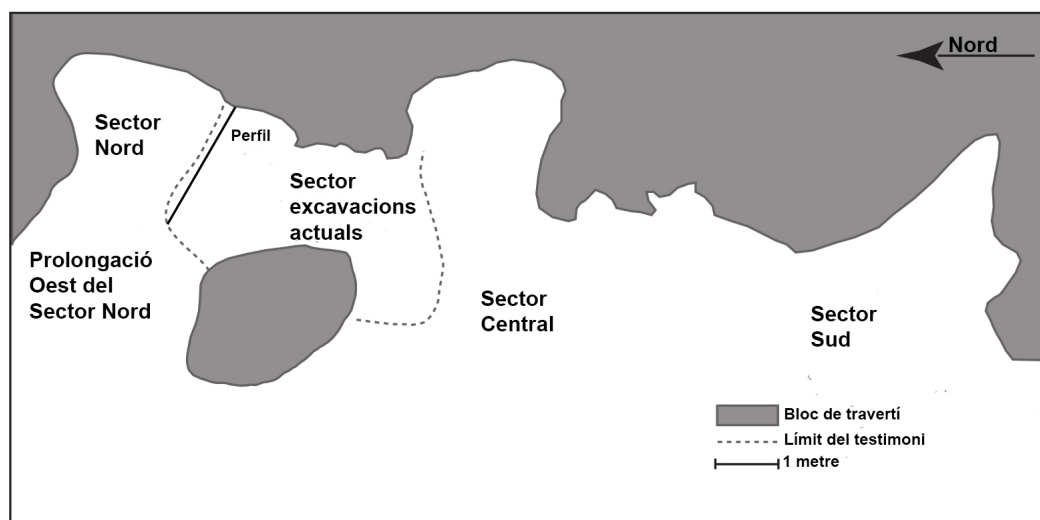

Figura 2. Planta de la cova de Mollet III amb diferents sectors referenciats.

Història del descobriment i les intervencions

El descobridor de l'interès arqueològic dels jaciments del paratge del Reclau va ser Josep Maria Corominas, que era metge de Serinyà. Fins aleshores, la prehistòria de Serinyà i de la comarca era coneguda gràcies, sobretot, als treballs que va iniciar Pere Alsius i Torrent a la Bora Gran d'en Carreras de Serinyà i el seu descobriment de la mandíbula neandertaliana de Banyoles (Maroto i Soler, 1993).

Josep Maria Corominas va iniciar la recerca arqueològica de manera regular al paratge del Reclau amb els treballs a la cova del Reclau Viver (1943-1948), al qual van seguir la resta de jaciments que actualment es coneixen. L'any 1973 va desenvolupar la seva última intervenció a la cova de l'Arbreda i va cedir la continuïtat dels treballs als equips universitaris.

El 30 de setembre del 1972, Josep Maria Corominas va iniciar l'excavació del jaciment que va anomenar Mollet III (figura 3), que es troba-

va immediatament al sud de la cova de Mollet i del sondatge de Mollet II, on havia treballat amb anterioritat. Els treballs no es van allargar gaire temps, només fins al 24 de novembre del mateix any, perquè mai no va pretendre excavar tot el jaciment, sinó que havia previst que un equip del CSIC de Barcelona continués els treballs on ell els abandonés aplicant-hi les metodologies d'excavació i de registre que a partir d'aquell moment van ser habituals en l'excavació de jaciments paleolítics (Bedoya i Canal, 1986).

Josep Maria Corominas va realitzar quatre sondatges (que ell va anomenar *sectors*) i va reservar sense excavar una àrea central d'uns 4x4 m, destinada al CSIC (figura 2). Tal com feia en totes les seves intervencions, va organitzar l'excavació dels sondatges a partir de talles artificials de 20 cm de profunditat que servien per relacionar les troballes amb un interval de cotes. Cada dia recollia al seu diari d'excavacions el desenvolupament dels treballs, les troballes, els canvis estratigràfics, els participants i

Figura 3. Vista general del jaciment de Mollet III.

els visitants. Gràcies a aquest document n'hem pogut reconstruir tota l'excavació.

En tots els sectors, Josep Maria Corominas va trobar la mateixa successió d'estrats, per bé que al sector sud aviat va arribar a la roca i no va poder documentar cap estratigrafia ben conservada. En síntesi, i de dalt cap a baix, primer va descobrir un nivell caracteritzat pels sediments foscos i la presència de restes humanes i fragments de recipients ceràmics, de diversos moments de la prehistòria recent (Maroto, 1980; Vives, 1986). A sota apareixia un nivell de terres més clares, pobre pel que fa a indústria lítica però amb una gran quantitat d'ornaments elaborats sobre gasteròpodes marins. Aquest segon nivell es podia atribuir al gravetià en relació amb la indústria lítica (Maroto, 1980; Soler, 1986). Per sota d'aquest nivell s'arribava a un tercer nivell, i últim, ric en fauna i indústria lítica, corresponent a algun moment del paleolític mitjà. Aquest nivell basal en alguns indrets apareixia alterat per concrecions de manganès i sediments de color blanquinós.

L'11 de novembre del 1972, mentre es treballava al sector nord, va aparèixer un crani humà (de fet, un bloc cranial) al fons de la talla 4 (cota de 80 cm de profunditat), molt a prop de la talla 5 (figura 4). Josep Maria Corominas va anotar la troballa al seu diari d'excavació d'aquesta manera: "S'excava Mollet III, Sector Nord, 4a capa. Sediments vermells. Crani humà, fèmur humà, altres ossos. Raspador d'àgata, artefactes de quarsita i altres materials. Sense ceràmica". Uns dies més tard, el 26 de novembre, va afegir-hi algunes notes més suggerint una edat paleolítica per a la resta: "El Dr. Alcobé dona una xerrada a Banyoles. Li ensenyo el crani d'un possible Cromanyó trobat a Mollet III entre les talles 4 i 5 perquè l'estudii".

Josep Maria Corominas tenia arguments per creure que el crani era paleolític a causa de la indústria lítica que l'acompanyava i la manca de ceràmica. No obstant això, la resta va aparèixer en una posició ambigua, ja que el canvi entre les talles 4 i 5 també es correspon amb el canvi entre el nivell holocènic i el del paleolític superior esmentat abans.

Aquesta troballa va conferir més interès a l'excavació que la Universitat de Barcelona havia de desenvolupar uns dies després a l'espai que els havia reservat Josep Maria Corominas. L'equip constituït per Francesc Martí, Anna Mir i Ramon Salas va poder-hi efectuar una curta intervenció i va concloure que el crani havia de correspondre a l'holocè, perquè el nivell paleolític era molt pobre en aquell sector. La lectura de l'informe resultant d'aquesta intervenció, que es conserva al Museu Arqueològic i Comarcal de Banyoles, i l'experiència que ens ha aportat l'excavació actual, permet deduir que, de fet, en aquella segona intervenció del 1972 no es va arribar al nivell del paleolític superior, sinó que l'excavació només va afectar un tram curt del primer nivell, el que correspon a l'holocè. En qualsevol cas, la conclusió d'aquella intervenció va ofegar l'interès que la troballa del crani havia suscitat. Al juliol de l'any 1975, aprofitant les intervencions a la cova de l'Arbreda, es van dibuixar les seccions que les excavacions havien posat al descobert i es van recollir mostres per als estudis palinològics i sedimentològics (Maroto, 1980). Des d'aquell moment i fins al 2013 no es va intervenir més al jaciment.

En el marc del projecte ministerial concedit a la Universitat de Girona, "El noreste peninsular desde el primer auriñaciense hasta el fin del solutrense. El ejemplo del Reclau Viver de Serinyà", desenvolupat entre el 2007 i el 2010, es van revisar els materials més singulars del Reclau Viver i d'altres jaciments del paratge del Reclau, entre els quals hi havia Mollet III. A la vista dels artefactes que acompanyaven el crani i la gran quantitat d'objectes d'ornamentació en comparació al que és habitual en altres jaciments de Serinyà, vam considerar que la hipòtesi de Josep Maria Corominas era més que raonable i que calia datar de manera directa el crani per acabar amb la controvèrsia.

Amb aquest objectiu es va prendre una mostra del crani, que es va datar al laboratori de Groningen per ^{14}C AMS. El resultat de 22.330 ± 90 BP (una sigma, no calibrat, GrA43783) va confirmar l'edat gravetiana de la resta i la va convertir en l'*Homo sapiens*

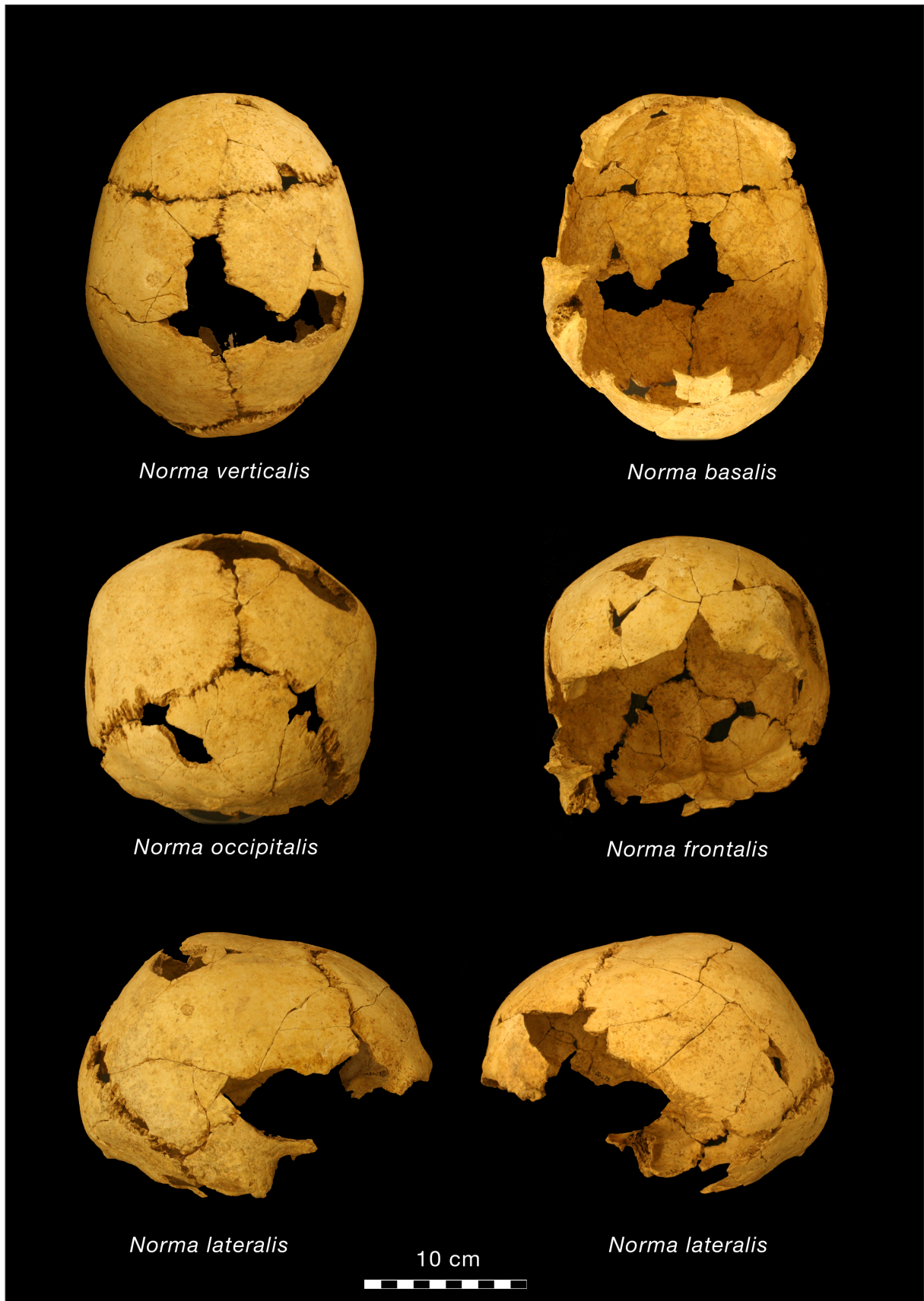

Figura 4. Crani de Mollet III (Soler [et al.], 2013).

més antic de Catalunya i un dels tres més antics de la península Ibèrica, juntament amb el nen de Lagar Velho (Zilhão i Trinkaus, 2002) i un occipital també infantil procedent del jaciment de Malladetes (Arsuaga [et al.], 2002). Després dels treballs de neteja i restauració que va efectuar el Museu d'Arqueologia de Catalunya - Girona, es va poder fer l'estudi antropològic del crani de Mollet III, el qual va concloure que la resta corresponia a un individu probablement femení i d'una edat probable d'entre 40 i 45 anys (Soler [et al.], 2013). La interpretació actual que fem de la troballa és que es tracta d'una resta procedent d'un dipòsit funerari que va tenir lloc a la cova de Mollet III i que ens ha arribat massa distorsionada per motius tafonòmics, motiu pel qual no podem aportar gaire més precisions sobre les pràctiques funeràries d'aquell moment. En qualsevol cas, el nombre elevat d'ornaments al bell mig d'un nivell arqueològicament tan pobre és un argument addicional per defensar que no ens trobem davant d'un dipòsit accidental o natural d'un individu. La troballa de restes d'altres individus en el marc de les últimes intervencions fa pensar, a més, que no es tracta d'un episodi aïllat, sinó que la cova de Mollet III, durant el gravetià, va funcionar com a sepulcre col·lectiu, de la mateixa manera que la cova del Reclau Viver, que és a prop (Corominas, 1949).

Aprofitant l'avinentsa, també es va datar un húmer, no esmentat en els diaris de Josep Maria Corominas, que duia indicis que procedia d'una capa inferior del mateix sector que el crani, i el resultat va ser de 4.115 ± 35 BP (un resultat no calibrat, una sigma, GrA-47329). Atribuïm aquest resultat no tant als processos tafonòmics que hagi pogut viure el jaciment, sinó més aviat a errors durant l'excavació o durant el tractament de les restes al Museu.

Amb l'objectiu d'obtenir dades noves per contextualitzar les restes gravetianes i definir de manera més precisa l'estratigrafia de Mollet III, al 2013 es van reprendre les intervencions arqueològiques al testimoni central. La finalitat d'aquests treballs també era fer-lo visitable i atractiu per divulgar les troballes d'interès arqueològic i així incorporar-lo a la ruta que

creua el Parc de les Coves Prehistòriques de Serinyà (Solés [et al.], 2014; Rufí [et al.], 2016).

■ Estratigrafia de mollet III

Nombrosos treballs han intentat esquematitzar la sèrie sedimentària de Mollet III com una estratigrafia de tres nivells (Martí [et al.], 1973; Estévez, 1979; Maroto, 1980; Soler, 1986). Segons aquests autors, a la part superior, s'hi disposa un estrat de terres fosques, unes argiles obscures molt plàstiques que tenen certa relació amb el *terra rossa* que apareix en cronologies postglacials a les coves del paratge del Reclau. Subjacent, hi ha un estrat de terres clares que marca l'inici dels sediments pleistocens. Es tracta d'unes argiles més llimoses que les anteriors i amb una tonalitat marró clar. Malgrat que en les intervencions actuals no s'hi ha arribat, tots els autors apunten l'existència d'un tercer estrat inferior de terra blanquinosa. L'existència d'aquest tipus de sediment es fa palesa a la secció nord del testimoni central. No obstant això, cal afirmar que, en certs punts de contacte amb la roca mare de tova calcària, els sediments del testimoni central estan afectats per processos postdeposicionals de recalcificació. Formulem la hipòtesi que aquelles bossades de *loess* calcificat esmentades per Maroto (1980) no formen una entitat estratigràfica, sinó que es tracta de terres recalcificades properes a la roca mare. Als diaris d'excavació, Corominas també esmenta que a la capa inferior hi ha una bretxa estalagmítica amb ossos al sector nord, fet que ha estat corroborat per la revisió del material al Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, en què es va poder localitzar un fragment de colada estalagmítica amb presència d'ossos que procedia de la capa 9 del sector nord, la més inferior.

Cronològicament, els nivells sedimentològics han sofert una certa remoció, fet que ha portat a la dispersió del material en la columna estratigràfica. Maroto (1980) assenyala que la capa 3 del sector sud, la capa 5 del sector central, les capes 4 i 5 del sector nord i la capa 5 del sector nord prolongació oest mostren una barreja de materials postpaleolítics i del paleo-

lític superior. Així mateix, les capes 7, 8 i 9 del sector central i prolongació nord i les capes 8 i 9 del sector nord presenten material barrejat del paleolític mitjà i paleolític superior. Això mateix ens ho mostra la troballa, per part de Corominas, de canines de cérvol perforades al sector central, des de la capa 1 a la capa 8. No obstant això, aquest tipus d'ornament es va elaborar de manera contemporània i s'ha de considerar que té un origen gravetià, atesos els paral·lels del Reclau Viver i l'Arbreda i la presència d'un nivell paleolític superior gravetià al jaciment, datat amb ^{14}C AMS i identificat a partir de la cultura material (Soler, 1986).

En resum, les observacions de les excavacions actuals lliguen amb les de Corominas pel fet que l'estrat superior de terres negres conté materials postpaleolítics i del paleolític superior, i els últims procedeixen de l'estrat subjacent. En canvi, l'estrat de terres clares és pliocè i no hi ha cap rastre de ceràmica.

Resultats de les excavacions modernes

Narcís Soler (1986) va identificar la indústria lítica del nivell del paleolític superior com a pertanyent al període gravetià, fet que ha estat confirmat per les datacions publicades per Soler [et al.] (2013). Aquesta atribució va ser pertinent per la presència d'una punta de la Gravette i puntes de dors, a més de gratadors i un burí. Entre els anys 2013 i 2017, troballes noves, pel que fa a la cultura material, han anat donant suport a aquesta atribució i han permès tenir una visió més àmplia del jaciment, no només com un jaciment d'enterrament, sinó també d'ocupació, per part dels grups caçadors/recol·lectors.

Tot i que encara no s'han fet recomptes aprofundits, es pot donar una visió general descriptiva sobre els útils descoberts. La indústria laminar està tallada en sílex, fet típic

del paleolític superior, i es mostra en forma de diversos útils tipològics. Es posa en relleu la troballa d'un gratador, un perforador i laminetes de dors, així com una punta d'escotadura gravetiana amb retoc abrupte. D'altra banda, han aparegut còdols tallats tipus *chopper*, així com còdols amb estigmes de percussió que podrien haver servit com a percussors (font oral Narcís Soler¹). La troballa de còdols és ben coneguda a nivells del paleolític superior de la cova de l'Arbreda, com és el cas del solutrià mitjà (nivell C) (Maroto i Terradas, 1986).

En el camp de la indústria òssia, es coneixia una punta d'os cremat que procedia de les excavacions de Corominas. A aquesta punta, se li ha d'afegir un fragment distal de punxó que va sorgir en la revisió de les col·leccions del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles i que ja s'esmenta als diaris de Corominas. S'han identificat incisions derivades del treball secundari de raspat per elaborar-ne la forma. En la campanya del 2017 es van extreure dos fragments apuntats, molt semblants a aquest darrer i també associats a parts distals de punxons. Més notable va ser la recuperació d'un fragment distal d'agulla d'os d'uns 14 mm de llargada màxima.

Respecte a les excavacions de Josep Maria Corominas, s'ha documentat una notable diversitat en els elements d'ornamentació (figura 6). Si bé ja es coneixia un conjunt de 10 canines perforades de cérvol, se n'han recuperat dues més que encara conserven algunes restes de pigment d'ocre. Una de les peces d'ornamentació a la qual cal fer especial atenció és una vèrtebra de peix perforada. Aquest tipus d'ornamentació paleolítica encara no s'ha registrat mai a cap dels jaciments de Serinyà i, pels contextos d'enterraments gravetians que es coneixen a la zona de Grimaldi, podria pertànyer a un salmònid (*salmonidae*) (Onoratini [et al.], 2012). El paral·lel més proper és el que hi ha a la capa 2 de l'Abric Romaní (Capellades), atri-

1. Narcís Soler i Masferrer, Catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Girona.

Figura 5. Un dels gasteròpodes recuperats a la cova de Mollet III, el *Tarantinaea lignaria*.

buït a la cultura aurinyaciana, d'on provenen sis vèrtebres de truita (*Salmo trutta*) perforades (JuanMuns, 1987).

Josep Maria Corominas va posar en relleu un fragment d'*Acanthocardia* i una conquilla de *Glycymeris* perforada a l'umbo (Soler [et al.], 2013). L'únic bivalve aparegut a les excavacions actuals ha estat una conquilla de l'espècie *Potomida littoralis*, que no es va perforar. Aquest *Unionidae* és típicament fluvial, propi de trams mitjans i baixos de cursos fluvials. No obstant això, també podria procedir de l'àrea lacustre de Banyoles, ja que també viu en grans estanys, tant enterrat entre graves i pedra com en fons sorrencs i de fang (Verdú [et al.], 2011). L'ús ornamental d'aquesta peça cal posar-lo en suspens, de moment.

Les excavacions actuals han permès posar al descobert una varietat ingent de gasteròpodes marins perforats, la majoria a l'última volta. D'entre aquests, s'esmenten per primera vegada dues espècies als jaciments del Reclau. La primera espècie, *Cancilla scrobiculata*, mostra una perforació de tipus rectangular, com el *Semicassis granulata* descobert per Corominas, però a diferència d'aquesta segona peça, la primera posseeix una morfologia allargada i una secció clarament cònica. Segons Carles Roqué, cal situar la procedència original de l'exemplar en un jaciment de fòssils marins del neogen (miocè o pliocè), que

Classe	Corominas (1972)	NRD	Excavacions actuals (2013-17)	NRD
Mammalia	<i>Cervus elaphus</i>	10	<i>Cervus elaphus</i>	2
Actinopterygii			<i>Salmonidae</i>	1
Bivalvia	<i>Acanthocardia sp.</i>	1	<i>Potomida littoralis</i>	1
	<i>Glycymeris sp.</i>	1		
Gasteropoda	<i>Nucella lapillus</i>	1	<i>Cancilla scrobiculata</i>	1
	<i>Semicassis saburon</i>	1	<i>Cyclope neritea</i>	5
			<i>Homalopona sanguineum</i>	8
			<i>Nucella lapillus</i>	2
			<i>Tarantinaea lignaria</i>	1
			<i>Turritella communis</i>	1
Scaphopoda	<i>Dentalium sp.</i>	12	<i>Dentalium sp.</i>	11

Figura 6. Comptabilització de les restes d'ornamentació i malacologia pertanyents a la cronologia del nivell gravetià de Mollet III, comparant les procedents de la campanya de Corominas amb les de les excavacions actuals de l'equip de la Universitat de Girona.

podria estar situat al sud (pliocè del Baix Llobregat) o al nord (neògens marins del sud de França). L'altre espècie esmentada per primera vegada a les coves del Reclau és el *Tarantinnaea lignaria* (figura 5), de la qual va aparèixer un fragment apical. Aquest gasteròpode marí habita al Mediterrani, com és el cas del *Cyclope neritea*, l'*Homalopoma sanguineum* i la *Turritella communis*. L'únic que avui dia té una distribució atlàntica i viu en aigües fredes és la *Nucella lapillus*, de la qual tampoc hi ha proves concloents que visqués a les ribes mediterrànies durant la glaciació Würm. Taborin (1993) indica que la seva presència al Mediterrani és poc plausible durant les cronologies coincidents al paleolític superior.

Finalment, a aquestes troballes les va acompanyar una quantitat gens desdenyable d'escafòpodes del gènere *Dentalium*, dels quals es pot assegurar la presència de, com a mínim, dues varietats: el *Dentalium vulgare* i el *Dentalium sexangulum*.

L'anàlisi de les restes excavades per Corominas, juntament amb les restes extretes a les campanyes actuals, i la comparació respecte a la cova de l'Arbreda han permès establir una relació faunística per nivell cronocultural (figura 7). Considerant que els dipòsits plistocènics contenen cronologies que van del paleolític mitjà al superior, podem observar que el contingut faunístic és pràcticament idèntic. Les espècies dominants que apareixen al jaciment són els herbívors, entre els quals destaquen el cavall salvatge (*Equus ferus*) (figura 8, números 6 i 7), el cérvol (*Cervus elaphus*) (figura 8, número 2) i el gran boví del plistocè (*Bos bison*) (figura 8, número 1). Tan sols cal subratllar una presència més elevada de carnívors en cronologies prèvies al paleolític superior, com és el cas de la hiena tacada (*Crocuta crocuta*) (figura 8, número 3) i l'os de les cavernes (*Ursus spelaeus*) (figura 8, número 8). La presència d'aquests dos carnívors queda significativament minvada en el pas del mosterià (nivell I) al protoaurinyacià (nivell H) de l'Arbreda i desapareixen completament a la resta de nivells del paleolític superior (Galobart [et al.], 1996; Maroto [et al.], 2001). Així mateix, al Reclau Viver la presència

Faunes del Paleolític superior	Faunes del Paleolític mitjà
Perissodactyla	Perissodactyla
<i>Equus ferus</i>	<i>Equus ferus</i>
Artiodactyla	Artiodactyla
Bovini	Bovini
<i>Cervus elaphus</i>	<i>Cervus elaphus</i>
Caprinae	
Carnivora	Carnivora
<i>Vulpes vulpes</i>	<i>Crocuta crocuta</i>
	<i>Ursus spelaeus</i>
	<i>Vulpes vulpes</i>
Lagomorpha	Lagomorpha
<i>Oryctolagus cuniculus</i>	<i>Oryctolagus cuniculus</i>
Erinaceomorpha	Erinaceomorpha
<i>Erinaceus europaeus</i>	<i>Erinaceus europaeus</i>

Figura 7. Conjunts faunístics que pertanyen als nivells del paleolític superior i mitjà de Mollet III.

d'*Ursus spelaeus*, *Crocuta crocuta* i lleó de les cavernes (*Panthera spelaea*) es fa ben palesa al protoaurinyacià (nivell A) i al trànsit d'aquest amb l'aurinyacià antic (nivell B) (Maroto [et al.], 2017).

L'ús de la cavitat per part de la hiena durant el paleolític mitjà es fa ben palesa per la presència d'ossos amb graus de digestió molt elevats (figura 8, número 5) que han perdut la morfologia degut al tractament gàstric, la troballa de copròlits (figura 8, número 4) i de marques de dentició (*pits*, *notches* i *scoring*) sobre ossos de grans herbívors (figura 8, número 7).

En la seva tesi doctoral, Jordi Estévez (1979) va presentar una llista faunística més llarga, algunes de les quals no esmentem aquí, atès que no se n'han pogut localitzar les restes. D'entre aquestes, assenyallem el linx (*Lynx*) pel paleolític superior o un proboscidi (*Elephas* sp.) pel trànsit entre els nivells paleolític mitjà i superior, entre d'altres.

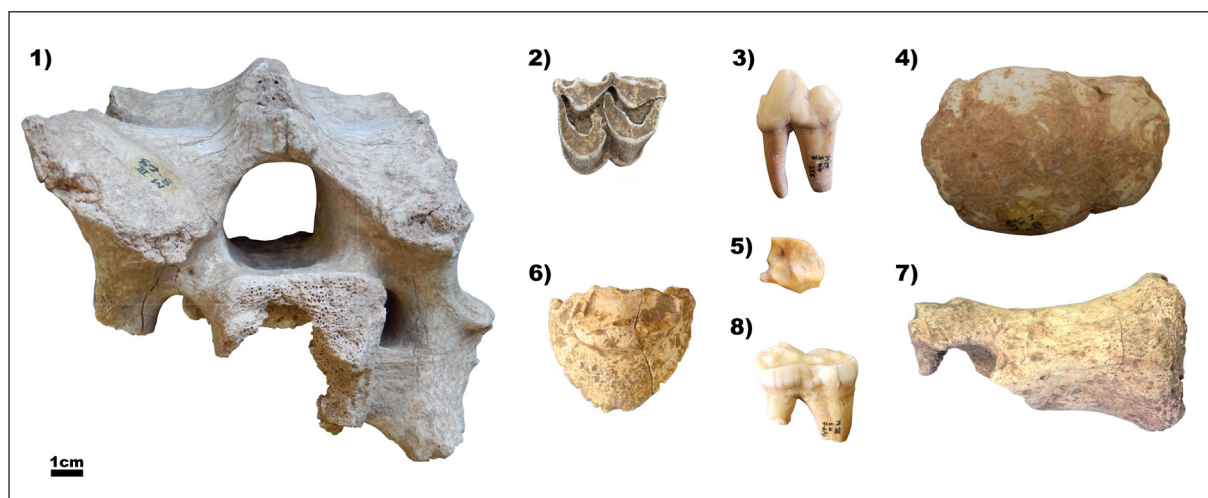

Figura 8. Restes faunístiques procedents de les excavacions de Corominas (1, 3, 4, 5, 8) i les actuals (2, 6, 7). 1) Vèrtebra cervical de gran boví (*Bos bison*), capa 8, núm. 23. 2) Molar superior de cérvol (*Cervus elaphus*), M15 OM90, núm. 11. 3) Premolar inferior de hiena (*Crocuta crocuta*), sector nord oest, capa 7, núm. 356. 4) Copròlit de hiena, sector nord, capa 6, núm. 673. 5) Os digerit, sector nord, capa 9, núm. 3226. 6) Tercera falange d'èquid (*Equus sp.*), M17 QM90, núm. 148. 7) Primera falange d'èquid (*Equus ferus*) amb presència de marques de carnívors (notch), L18 RL92, núm. 2. 8) Molar inferior d'úrsid (*Ursus spelaeus*), sector nord, capa 7, núm. 676.

Les restes humanes

Com ja hem explicat, un dels objectius de reprendre les excavacions era poder contextualitzar d'una manera més precisa la troballa del neurocrani i d'altres restes humanes recuperades l'any 1972.

Durant els treballs des del 2013 fins al 2017 hem pogut ampliar el nombre de restes esquelètiques identificades com a humanes (figura 9), tant de cronologies més recents com paleolítiques, ja que una comprensió millor de l'estratigrafia i el context arqueològic ens han permès poder-les diferenciar durant el mateix procés d'excavació.

Les restes considerades paleolítiques (figura 10) sumen un total de 10 parts esquelètiques que estan en procés d'estudi. Podem avançar que aquest conjunt d'ossos configuren un MNI de dos individus, molt possiblement de dues dones. *A priori*, no hi ha cap impe un context funerari gravetià definit com a tal (Henry-Gambier, 2008), que, a més, pertany a un individu infantil. D'altra banda, l'enterrament de Lagar Velho sí que és un enterrament gravetià reconegut, però també estem davant d'un

individu infantil. Tot i que si s'esmenta com a jaciment dins de la península Ibèrica, pot semblar geogràficament proper, i a l'hora de la veritat està situat al doble de distància que alguns jaciments del sud de França o Itàlia, ja que es troba al centre de Portugal.

El més proper, de fet, és el conegut Abri Pataud, on es van localitzar una sèrie de restes humanes en unes condicions deposicionals complicades, però s'hi han pogut determinar uns sis individus (Henry-Gambier [et al.], 2013). Cronològicament, geogràficament i culturalment són molt similars a les restes de Mollet III.

Hi ha antecedents de dipòsits múltiples, sempre dobles o triples (Formicola i Holt, 2015), però també hi ha coves que alberguen més d'un enterrament individual. Per tant, és difícil determinar quin tipus de ritual deposicional es va dur a terme, però, en tot cas, no hi ha dubte que va ser intencional.

Una vegada s'hagin enllestit els estudis específics de les restes humanes, l'objectiu que es vol assolir serà el de poder entendre millor la biomecànica d'aquests individus i els seus patrons de mobilitat, que, possiblement, van

Figura 9. Excavació de les restes humanes durant la campanya de l'any 2014.

Sector d'excavació	Part esquelètica
Sector nord	Bloc cranial
Sector central	Fèmur esquerre (fragment proximal)
Sector central	Tibia dreta
Sector central	Tibia esquerra (fragment proximal)
Sector central	Astràgal esquerre
Sector central	Falange medial peu
Sector central	Falange proximal mà
Sector central	Falange distal mà
Sector central	4rt metatarsià esquerre
Sector central	3r cuneiforme esquerre

Figura 10. Llista de les restes humanes recuperades dins el nivell gravetià.

ser dels més alts durant el paleolític superior (Holt i Formicola, 2008). També seria molt interessant poder contextualitzar aquests enterraments dins del context gravetià europeu i poder observar diferències i similituds amb els altres rituals funeraris, ja que és molt possible

que estiguem davant d'un enterrament del final d'aquesta cultura.

Bibliografia

AJAJA, Omar. *Datation de quelques sites moustériens de Catalogne et du Languedoc par la méthode U-Th: Comparaisons avec la méthode ESR* [tesi doctoral]. París: Institut de Paléontologie Humaine, 1994.

ARSUAGA, Juan Luis [et al.]. "The Gravettian occipital bone from the site of Malladetes (Barx, Valencia, Spain)". *Journal of Human Evolution* [[S. l.]: Elsevier], vol. 43, núm. 3 (2002), p. 381-393.

BEDOYA, José María de; CANAL, Josep. "Les excavacions a "Mollet I" i l'"Arbreda" dels anys 1972-1973". *Quaderns: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Homenatge al Dr. Josep Maria Corominas* [Banyoles: CECB], vol. I (1986), p. 39-54.

- BRUSI, David [et al.]. “Las cuevas prehistóricas de Serinyà (Pla de l’Estany, Girona)”. *Boletín Geológico y Minero* [Madrid: Instituto Geológico y Minero de España], vol. 116, núm. 3 (2005), p. 247-256.
- CANAL, Josep; SOLER, Narcís (ed.). *El Paleolític a les comarques gironines*. Girona: Caixa d’Estalvis Provincial de Girona, 1976.
- COROMINAS, Josep Maria. El Paleolític superior en la cueva “Reclau Viver” de Serinyà (España). *Rivista di Scienze Preistoriche* [Florència: Instituto Italiano di Preistoria e Protostoria], vol. IV, núm. 12 (1949), p. 43-54.
- ESTÉVEZ, Jordi. *La fauna del Pleistoceno Catalán* [tesis doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1979.
- FORMICOLA, Vincenzo; HOLT, Brigitte M. “Tall guys and fat ladies: Grimaldi’s Upper Paleolithic burials and figurines in an historical perspective”. *Journal of Anthropological Sciences* [Roma: Instituto Italiano di Antropologia], vol. 93 (2015), p. 71-88.
- GALOBART, Àngel; MAROTO, Julià; ROS, Xavier. “Las faunas cuaternarias de mamíferos de la cuenca de Banyoles-Besalú (Girona)”. *Revista Española de Paleontología* [Madrid: Sociedad Española de Paleontología], vol. 11, núm. extraordinari (1996), p. 248-255.
- HENRY-GAMBIER, Dominique. “Comportement des populations d’Europe au Gravettien : pratiques funéraires et interprétations”. *Paléo, Revue d’Archéologie Préhistorique* [Las Eisiás de Taiac: Société des Amis du Musée National de Préhistoire et de la Recherche Archéologique (SAM-RA)], núm. 20 (2008), p. 399-438.
- HENRY-GAMBIER, Dominique [et al.]. “Les vestigis humans : un assemblage original”. A: NESPOULET, Roland; CHIOTTI, Laurent; HENRY-GAMBIER, Dominique (dir.). *Le Gravettien final de l’abri Pataud (Dordogne, France): Fouilles et études 2005-2009*. Oxford: British Archaeological Reports, 2013. (BAR International Series; 2458).
- HOLT, Brigitte M.; FORMICOLA, Vincenzo. “Hunters of the Ice Age: The biology of Upper Paleolithic people”. *American Journal of Physical Anthropology* [Washington: Universitat de l’Estat de Washington, Departament d’Antropologia], vol. 137, núm. S47 (novembre 2008), p. 70-99: *Yearbook of Physical Anthropology*.
- JUAN-MUNS, Núria. “La ictiofauna fòssil: Una altra dada per a la reconstrucció del medi ambient”. *Cota Zero: Megalitisme, Arquitectura i Societat* [Vic: Centre d’Investigacions Arqueològiques d’Osona], núm. 4 (1987), p. 75-79.
- JULIÀ, Ramon. *La conca lacustre de Banyoles-Besalú*. Banyoles: Centre d’Estudis Comarcals de Banyoles, 1980.
- MAROTO, Julià. “L’estratigrafia de la cova de Mollet III (Serinyà)”. A: *IV Assemblea d’Estudis del Comtat de Besalú* [Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat. Centre d’Estudis], vol. III, núm. 4 (1980), p. 227-244.
- MAROTO, Julià. “El conjunto del Reclau Viver”. A: SALA, Robert (ed.). *Los cazadores recolectores del Pleistoceno y del Holoceno en Iberia y el Estrecho de Gibraltar: Estado actual del conocimiento del registro arqueológico*. Burgos: Universitat de Burgos: Fundación Atapuerca, 2014, p. 246-255.
- MAROTO, Julià; SOLER, Narcís. “Antecedents i problemàtica de l’estudi de la mandíbula de Banyoles”. A: Maroto, Julià (ed.). *La mandíbula de Banyoles en el context dels fòssils humans del Pleistocè*. Girona: Diputació de Girona, Departament de Cultura, 1993, p. 35-54.
- MAROTO, Julià; TERRADAS, Xavier. “La utilització dels còdols en el Solutrià de la cova de l’Arbreda (Serinyà)”. *Quaderns: Centre d’Estudis Comarcals del Banyoles. Homenatge al Dr. Josep Maria Corominas* [Banyoles: CECB], vol. I (1986), p. 111-123.
- MAROTO, Julià [et al.]. “La davallada de l’ós de les caveres durant el Plistocè superior.

- L'exemple del nord-est de Catalunya". *Cypselia: Revista de Prehistòria i Proptohistòria* [Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya], núm. 13 (2001), p. 137-141.
- MAROTO, Julià [et al.]. "Chronological and environmental context of the Middle Pleistocene human tooth from Mollet Cave (Serinyà, NE Iberian Peninsula)". *Journal of Human Evolution* [[S. l.]: Elsevier], vol. 62, núm. 6 (juny 2012), p. 655-663.
- MAROTO, Julià [et al.]. "Contextualización arqueológica y paleontológica de los félicos pleistocénicos de Serinyà". A: SANCHIS, Alfred; PASCUAL BENITO; Josep L. (ed.). *Interaccions entre felins i humans: III Jornades d'arqueozoologia del Museu de Prehistòria de València: Homenatge a Innocenci Sarrión Montañana*. València: Museu de Prehistòria de València: Diputació de València, 2017, p. 49-79.
- MARTÍ, Francesc.; MIR, Anna.; SALAS, Ramon. *Trabajos de disección estratigráfica en la cueva de Mollet III (Serinyà, Gerona). Campaña 1973* [informe]. Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institut Jaime Almera, Secció d'Ecologia del Quaternari, 1973.
- ONORATINI, Gérard [et al.]. "The Barma Grande cave (Grimaldi, Vintimiglia, Italy): From Neandertal, hunter of "Elephas antiquus", to Sapiens with ornaments of mammoth ivory". *Quaternary International* [S. l.]: Elsevier], vol. 255 (2012), p. 141-157.
- ROQUÉ, Carles. *La cova de Mollet III (Serinyà). Anàlisi geomorfològica i model genètic* [inèdit]. Girona: Universitat de Girona, 2017.
- RUFÍ, Isaac. "Les intervencions arqueològiques a la cova de Mollet III durant les campanyes dels anys 2014-2015 (Parc de les coves prehistòriques de Serinyà)". A: FRIGOLA, Joan (ed.). *Tretzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. Banyoles, 10 i 11 de juny de 2016*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2016, p. 39-44. (Publicacions d'Arqueologia i Paleontologia; 10)
- SOLER, Narcís. *Les indústries del paleolític superior en el nord de Catalunya* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1986.
- SOLER, Narcís; MAROTO, Julià; RAMIÓ, Sònia. *Les coves prehistòriques de Serinyà*. Banyoles: Consell Comarcal del Pla de l'Estany, 2001.
- SOLER, Narcís; SOLER, Joaquim. "The first *Homo sapiens* in Catalonia, hunters and gatherers from the old Upper Palaeolithic". *Catalan Historical Review* [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció d'Història i Arqueologia], núm. 9 (2016), p. 9-23.
- SOLER, Joaquim [et al.]. "The Gravettian calvaria from Mollet III cave (Serinyà, Northeastern Iberian Peninsula)". *Journal of Human Evolution* [[S. l.]: Elsevier], vol. 65, núm. 3 (maig 2013), p. 322-329.
- SOLER, Joaquim . "La cueva de la Arbreda del Paleolítico medio al Neolítico". A: SALA, Robert (ed.). *Los cazadores recolectores del Pleistoceno y del Holoceno en Iberia y el Estrecho de Gibraltar: Estado actual del conocimiento del registro arqueológico*. Burgos: Universitat de Burgos: Fundación Atapuerca, 2014, p. 266-276.
- SOLÉS, Alba; COROMINA, Neus; RAMIÓ, Sònia. "Nou projecte d'investigació a la cova de Mollet III (Paratge del Reclau Viver, Parc de les coves prehistòriques de Serinyà)". A: FRIGOLA, Joan (ed.). *Dotzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona. Besalú, 13 i 14 de juny de 2014*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2014, p. 49-53. (Publicacions d'Arqueologia i Paleontologia; 10).
- TABORIN, Yvette. *La parure en coquillage au Paléolithique*. París: CNRS Editions, 1993.
- VERDÚ, José R.; NUMA, Catherine; GALANTE, Eduardo. *Atlas y libro rojo de los invertebrados amenazados de España. (Especies vulnerables). Volumen II: Moluscos*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente y Medio Rural y Marino, 2011.

VIVES, Elisenda. “Les restes òssies humanes del bronze de Mollet III (Serinyà)”. *Quaderns: Centre d’Estudis Comarcals de Banyoles. Homenatge al Dr. Josep Maria Corominas* [Banyoles: CECB], vol. II (1986), p. 158-161.

ZILHÃO, João; TRINKAUS, Erik. (ed.). *Portrait of the artist as a child. The Gravettian human skeleton from the Abrigo Do Lagar Velho and its archaeological context*. Lisboa: Instituto Português de Arqueologia, 2002.